

A szimpátia és a belénkszületettség testi értelmezése Descartes-nál

Ritka az olyan olvasó, aki ne érezné magát némiképp zavarban, amikor a *Hatodik elmékedés* olvasása során hirtelen azzal szembesül, hogy életszellemekről és kötelekhez hasonlított idegekről szerez ismereteket. Legalább ennyire megmosolyogtatónak tűnnek az *Értekezés a módszerről* ötödik részében olvasható sorok az újbor forrásának és a szív mozgásának az összehasonlíthatóságáról. Értetlenségünket persze bizonyos mértékben csillapíthatja az a tudat, hogy a fenti szövegek láthatóan mechanikai elvekre hivatkoznak az idegrendszer és a vérkeringés leírása során. Ezt első ránézésre azonban nehezen tudjuk feltételezni például a *Dioptrique* alábbi részletéről:

Többek között azt is megmutathatnám önöknek, hogyan képes [az agy belső felületére nyomott kép] olykor egy terhes nő artériáin keresztül a magában hordott gyermek valamely meghatározott testrészére jutni, és ott megformálni az anyajegyeket, amelyek akkora csodálatot váltanak ki minden tudósban (AT VI. 129).¹

Descartes szükszavúsága az anyajegyek keletkezését illetően többek között azért aggasztó, mert meglehetősen nagy magabiztossággal társul: a szerző, a *Traité de l'homme* egyik szöveghelyéhez hasonlóan,² itt is úgy lép fel, mint aki világosan ismeri a jelenség megfelelő magyarázatát, ám nem kíván eltérni az adott értekezés szigorúan vett tárgyától. Egy Mersenne-nek írott levélben ugyanakkor fellelhetünk egy olyan megközelítést, amely önmagában még nem felel meg a magyarázat Descartes által adott kritériumainak:³ ezek szerint például Panni testén azért találhatóak ilyen és ilyen gyümölcsök alakját idéző anyajegyek, mert Panni édesanyja a terhessége során leginkább ilyen és ilyen gyümölcsöket

A tanulmány a 81165 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

¹ Az AT rövidítés Descartes 1996-ra utal.

² Vö. AT XI. 177 (a szöveget a későbbiekben idézem).

³ AT III. 120. Descartes még azt is hozzáfűzi itt, hogy a gyermek kigyógyítható az anyajegyekből, ha a megfelelő gyümölcsöt fogyasztja el.

kívánt volna fogyasztani. *A lélek szenvedélyei* második részében olvasható példa nyomán pedig beláthatjuk, hogy az anyai aktivitás nem csupán külső testfelületünk sajátosságait befolyásolhatja; ezek szerint egyesek a rózsa illatával szembeni eleve adott averzióval jönnek világra, mégpedig azért, mert édesanyjuk is erős averzióval rendelkezett a rózsailleséssel szemben terhessége során (vö. AT XI. 429. 136. cikkely).

A fenti és a hozzájuk hasonló szöveghelyek a *Traité de l'homme* első, 1664-es francia kiadását kommentáló Louis de la Forge aggodalma szerint azért szorulnak minél pontosabb magyarázatra, mert a descartes-i fiziológia leghomályosabb pontját alkotják;⁴ ugyanis közös sajátjuk, hogy valamilyen fizikai összefüggést tételeznek fel az anya agyában megjelenő „képek” és az embrió fejlődésének karakterisztikumai között. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy Descartes fiziológiai írásai alapján rekonstruáljam az összefüggés azon mechanisztikus magyarázatát, amelyre a filozófus egyes töredékeiben csak implicit módon utal. Első lépésben a testi érzékelés és az emlékezet descartes-i leírását vizsgálom majd.⁵ Ezután, elsősorban a *Description du corps humain* negyedik és ötödik fejezete alapján, felvázolom az embrió fejlődésének állomásait, hogy ezekből kiindulva értelmezem a „szimpátia” Descartes által vázolt példáit. Végezetül olyan következtetések megfogalmazására kerül sor, amelyek a descartes-i filozófia átfogóbb kérdéseit érintik.

A következtetések során érintett problémák összetettsége jól mutatja, hogy bár a fiziológiai írások sokak szemében a descartes-i életmű marginális jelentőségű darabjainak tűnnek, e szövegek elemzésének nem csupán a tudománytörténeti anekdoták szintjén van tétje. Az alább értelmezendő szövegek hozzájárulhatnak a Descartes-ról alkotott képünk további pontosításához: azokat a problémákat figyelhetjük meg ugyanis, amelyek a „mechanikai filozófia” gyakorlatba ültetésének során merülnek meg fel. Emellett a testi folyamatok descartes-i leírásának adekvát megközelítése segítségünkre lehet a „dualizmus” címszóval jelölt kérdéscsoport tisztázásában is: az állati lelkek létezésének problémájával kapcsolatos descartes-i álláspont korántsem egyszerűsíthető le azon a módon, ahogyan azt hinni szoktuk; s a fiziológiai írások elemzése az emberi lélek és az emberi test „összeillesztettségének” mibenlétéről is komplexebb értelmezést nyújthat.

⁴ Vö. La Forge – Descartes 1664. 335. De la Forge úgy fogalmaz, hogy e pontok homályban hagyása a teljes descartes-i vállalkozás értékét fenyegetné.

⁵ Azért nem a „testi képzelet” kifejezést használom, mert bár Descartes a később idézett szöveghelyeken a képzelet működését kívánja értelmezni, nem teljesen egyértelmű, hogy akkor is így tenne-e, ha nem feltételezné folytonosan a *Traité de l'homme* ezen szakaszában, hogy a testhez lélek is társul. Az aktív és a passzív képzelet elkülönítése ugyanis nem feltétlenül korrelál az intellektuális és a testi képzelet elkülönítésével. Igaz, az „érzékelés” kifejezés is némiképp megtévesztő lehet a *L'homme* kontextusában: az éhség *érezését* ugyanis Descartes a lélekhez köti. Az alábbiakban a szót a „testi képek agyi felületekre történő nyomódása” kifejezés rövidítéséként használom.

I. AZ IDEA TESTISÉGE: AZ ÉRZÉKELÉS ÉS AZ EMLÉKEZET

Ahhoz, hogy megérthessük, hogyan nyomódnak az anya agyában előforduló képek az embrió testére, először is azt kell megértenünk, hogy hogyan kerülnek egyáltalán képek az anya agyába. A *Traité de l'homme* szövegének utolsó negyede arra próbál magyarázatot adni, hogy miként működik a testi érzékelés és az emlékezet, és hogy hogyan bírják az érzékelés és az emlékezet képei mozgásra a testet. A mű leírásai szerint egy tárgy látványának testi ideájára a következő lépésekben teszünk szert.⁶

Először is, a tárgy felületéről visszaverődő fény különböző módokon nyomást gyakorol a szemfenékre, pontosabban a szemfenéken található bizonyos idegvégződésekre (vö. AT XI. 173). Ezáltal a szemfenéken egy olyan alakzat (*figure*) jelenik meg, amely hasonlít (Descartes a *se rapporter* igét használja) a tárgyhoz.⁷

Másodszor: ezen alakzat az idegfonalak közvetítésével az agy belső felületére jut (vö. AT XI. 175). Az idegek Descartes leírásában olyan csövek, amelyek felülete valójában az agyat körülölelő bőr meghosszabbítása, és amelyekben egyrésztől az érzékszervektől az agy felületéig futó fonalak, másrésztől pedig, e fonalak körül, az életszellemelek harmadik, a vér legfinomabb részéből álló típusának⁸ tömege található.⁹ A szellemek az érzékelésnek ezen kezdeti szakaszán egyedül azt szolgálják, hogy rugalmassá tegyék az idegek fonalait: ezek, a szellemektől körülvéve, anélkül képesek elhajlani, hogy elszakadnának. Az agy belső felületén megjelenő alakzat ugyanakkor Descartes leírása szerint még nem tekinthető ideának.¹⁰

Az idea szerepére ugyanis még testi értelemben is egyedül a tobozmirigy felületén megjelenő nyom tarthat számot (vö. AT XI. 176). Az érzékelés harmadik

⁶ A következő lépések leírását lásd AT XI. 170–179.

⁷ Vö. AT XI. 175. 12–13. sor. Descartes azért nem az *image*, és azért inkább a *figure* szót használja, mert leírása szándékai szerint nem csupán a látásra nyújt magyarázatot, de minden más szerv által történő érzékelésünkre is. Ehhez lásd AT XI. 176.

⁸ Egy 1643-ban Vorstiusnak írt levelében Descartes a testben lévő „szellemek” három típusát különítette el: a „természetes szellemek” (*spiritus naturales*) az emésztés során keletkeznek, és sajátosságaikat döntően meghatározzák a táplálékok; az „életszellemelek” (*spiritus vitales*) akkor keletkeznek, amikor a szív felhevíti a vért, és belőle kiválasztja a finomabb részeket; ezek közül pedig azok, amelyek a carotison át egyenes vonalban haladva képesek az agyba lépni, nem mások, mint az „animális szellemek” (*spiritus animales*). A szellemek minden fajtájáról igaz, hogy megtévesztő nevük ellenére csak és kizárólag testi jelleggel bírnak (a *spiritus* kifejezés itt inkább a „légiességre” utal; Descartes maga is a levegőhöz hasonlítja különösen a *spiritus animalest*). Vö. AT III. 687. A magyar fordítói hagyomány sajnos szándékolatlanul is egyenlőségjelet tett az „életszellemelek” és a szellemek harmadik típusa közé.

⁹ Az idegek descartes-i anatómiáját lásd AT XI. 132–133. Descartes e pontokon lényegében Galénossal vitatkozik, aki a *De usu partium* VII. könyvének 5. fejezetében két típusú ideget különít el: az egyik kemény, és a mozgásért felelős, a másik lágy, és az érzékelést szolgálja. Ezzel szemben Descartes egyetlen idegtípus létezését ismeri el, és az idegeken belül futó fonalakat teszi felelőssé az érzékelésbeli képek megjelenítéséért, míg az ezek körül áramló szellemek mozgatják az izmokat. Vö. Galien 1859. I. 539–541.

¹⁰ Az alábbiakban az „idea” kifejezést abban a testi értelemben használom, amelyet a *Traité de l'homme* is követ (vö. AT XI. 177).

lépésének megértéséhez először is azt kell tudnunk, hogy a tobozmirigy az agy legbelső pontján helyezkedik el,¹¹ és a belőle kiáradó életszellemek veszik körül. Ezen életszellemek kiáradásának mértékét és irányát egyebek között az agy belső felületén megjelenő kép határozza meg. Amikor az alakzat e felület bizonyos pontjaira érkezik, e pontokon kitágítja az idegi csatornák kimenetét; az így meghatározott kimeneteken pedig az életszellemek szabadon áramolhatnak át – ennek következtében pedig a tobozmirigy azon pontjain távoznak elsősorban, amelyek korrelálnak a belső felületen megjelenő alakzat pontjaival. E korreláció természetét Descartes nem határozza meg pontosan, és csupán annyit jegyez meg, hogy a szellemek a tobozmirigy egy adott pontján inkább hajlanak arra, hogy egy adott irányba mozogjanak, mint egy másikba. Ha az agy belső felületén olyan út nyílik meg, amely egy adott ponton elhelyezkedő, és így egy adott irányú mozgási hajlandósággal rendelkező szellemek hajlandóságának kedvez, akkor az ezen ponton lévő szellemek haladnak át a tobozmirigy felületén (vö. AT XI. 175–176). E felületen ezáltal a szellemek kiáradása maga is nyomot hagy, és így az alakzat a tobozmirigy belső felületén is megjelenik, és miután a descartes-i magyarázat szerint ehhez fér „a legközvetlenebb módon hozzá” a lélek, ezt az alakzatot tekintjük ideának (vö. AT XI. 177).

Megjegyzendő, hogy a tobozmirigy kitüntetettsége a legszélesebb körben vitatott descartes-i elképzelés; látnunk kell azonban, hogy ezen a ponton nem annyira a lélekkel való kapcsolata, mint inkább a testi képek összefogásában betöltött szerepe a fontos. Descartes ugyanis abból indul ki, hogy például a két szemideg nem találkozik egymással, tehát elvileg két különféle képet visz az agy felé; a tobozmirigy mint nem páros szerv pedig azért felelős, hogy e két képből egy álljon elő.¹² Az így megformálódó képek ugyanakkor nem csupán az érzékelés, de az emlékezet alapjául is szolgálnak: ha egy tárgyat gyakran érzékelünk, akkor a tobozmirigy adott pontjain kiáradó életszellemek jobban kitágítják az agy belső felületén található idegi kimeneteket (amelyeket a fonalak által továbbított alakzat nyomott a belső felületre), és így a tárgyat akkor is láthatjuk, ha nincsen jelen (vö. AT XI. 177–178). Ráadásul a képek képesek előhívni egymást: mivel a tűz látványáért felelős agyfelületi kimenetek általában együtt nyílnak meg a melegség érzetért felelős kimenetekkel, a tűz látásával együtt felidéződik bennünk a melegség emléke is (vö. AT XI. 179).

Különös ugyanakkor, és témánk szempontjából kulcsfontosságú, hogy Descartes a következő bekezdést ékeli az érzékelés és az emlékezet testi folyamatának leírása közé a *Traité de l'homme*-ban:

¹¹ Descartes a *Traité de l'homme*-ban a tobozmirigyre „H-mirigyként” utal. Elhelyezkedéséhez lásd AT XI. 174.

¹² Ezt a magyarázatot adja például *A lélek szenvedélyei* 32. cikkelye is a tobozmirigy kitüntettségére. Vö. AT XI. 352–353.

Hozzáfűzhetném még mindehhez, hogy hogyan jutnak ezen ideák nyomai az artériákon keresztül a szív felé, és sugároznak így szét a vér egészében; és hogy hogyan képesek ezek olykor az anya bizonyos cselekvései (*actions*) által arra kényszeríttetni, hogy belenyomódjanak a hasában formálódó gyermek testrészeibe. Itt azonban megelégszem azzal, hogy elmondom önöknek, hogyan nyomódnak rá az agy belső részére [...], ahol az *emlékezet* székhelye található (AT XI. 176).

Feltevésem szerint annak lehetősége, hogy a „nyomokat” az artériák a test felé továbbíthatják, Descartes számára azért idézendő fel ezen a ponton, mert e lehetőség nélkül nem adhat teljes egészében számot arról, hogy hogyan mozog a külső testek hatására, de a lélek jelenléte és/vagy beavatkozása nélkül a test.

Vegyük például a *Traité de l'homme* egyik legtöbbet idézett leírását. Ezek szerint, ha kezünk közel kerül a tűzhöz, akkor a következőképpen reagálunk a lélek közreműködése nélkül is: egyrészt elrántjuk onnan a végtagunkat, másrészt a fájdalom forrása felé fordulunk (vö. AT XI. 142). A folyamat a fentiek alapján és némi kiegészítéssel részben értelmezhető is: a tűzről leváló részecskék nagy erővel csapódnak a kéz felületén lévő idegvégződésekre; az idegek mozgása kitarja az agy belső felületének bizonyos pontjait, amelyen át az életszellemek nagy mennyiségben a kezet vezérlő izmokhoz áradnak. Ezen izmok azért tanúsítanak mozgást, mert az életszellemek, pontosan nagy mennyiségük okán, egy légballonhoz hasonlóan felfújják azokat (pontosabban az opponáló izmok egyikét),¹³ és ezáltal mozgást keltenek a kézben. Mindez azonban csak és kizárólag a kézi izmok reakciójára ad magyarázatot; az egyáltalán nem derül ki, hogy mi okozza a többi testi mozgást, így például azt, hogy fejünket a tűz felé fordítjuk; a fejünket mozgó idegek tájékról ugyanis semmilyen hatás sem érte a külvilág részéről a fejünket.¹⁴ Úgy tűnik tehát, hogy olyan komplex testi reakcióval van dolgunk, amelyet nem magyarázhatunk egyedül az érzékelés fent vázolt lefolyásával; és, ha nem akarunk a lélek közreműködésére hivatkozni, akkor fel kell tennünk, hogy bizonyos idegi kapcsolódások már embrionális korban létrejöttek. Ennek megértéséhez fel kell vázolnunk a magzati fejlődés descartes-i leírás-kísérletét.

¹³ Az izmok felfúvódásával kapcsolatban lásd AT XI. 134.

¹⁴ Descartes itt úgy fogalmaz, hogy a kézi izomban végződő fonalak megrándulásának hatására az agy belső felületén lévő pórusok megnyílnak, és e pórusokon keresztül a szellemek „egy része” a kéz felé, más „része” a fej felé stb. veszi az irányt (vö. AT XI. 143. 10. sor). A probléma azonban az, hogy e szellemek e „megoszlását” egyáltalában nem motiválja semmi az érzékelési folyamat fent idézett leírásában, ráadásul ellentmondani látszik az idegek descartes-i anatómiájának.

II. A MAGZATI FEJLŐDÉS ÁLLOMÁSAI

Descartes az 1630-as évek kezdetétől fogva többször kísérletet tett a magzati fejlődés lépéseinek kijelölésére.¹⁵ Az alábbiakban elsősorban az 1638 és 1648 között írt *Description du corps humain* leírásaira támaszkodom majd, de bizonyos pontokon figyelembe veszem a korábbi töredékeket is. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a különböző időpontokban keletkezett töredékek jelentős mértékben ellentmondanak egymásnak, mégpedig leginkább azon kérdést illetően, hogy milyen sorrendben alakulnak ki az embrióban az egyes szervek; például az 1630-as évek elején keletkezett szövegek szerint először nem a szív, hanem az agy fejlődik ki a magzatban. Ezen ellentmondások ellenére azonban állandó elemnek tekinthetjük, hogy Descartes az embrió kifejlődésére is egyrészt teleológiai hivatkozások nélkül, másrészt pedig a *Monde*-ban és a *Principiá*-ban leírt mozgástörvények alapján próbál magyarázatot adni. A magyarázatok között tapasztalható eltérés pedig vélhetően abból következik, hogy Descartes a különböző időkben keletkezett szövegekben más és más, a kifejlett emberi testben leírt folyamatot választ azon analógia alapjának, amelynek mentén az embrió kialakulását értelmezheti.

Ez az analógiás alap a *Description* esetében a szív működése és a vér keringése. Descartes itt úgy véli, hogy a két nem egy-egy egyedéből származó folyadék egy olyan keveréket alkot (Descartes ezt nevezi itt magnak), amelyben a keveredő folyadékok egymással szemben kovászként lépnek fel; a kovászolódást pedig itt úgy kell elképzelniünk (vö. AT XI. 253), hogy a magfolyadék kitágul, részei ugyanis elválnak egymástól (bizonyos részei inkább hajlamosak erre, mint mások). Ez a folyamatleírás egyértelműen ekvivalens a szív működésnek a Plempius-levelezés idejétől (1637–1638) datálható descartes-i értelmezésével:¹⁶ itt a szívben fellelhető, az előző kitágulásnál nem távozott maradványvér tágítja ki a szívbe érkező új vért annyira, hogy az a szív újabb kitágulásához vezessen.¹⁷

¹⁵ Aucante nyomán az embriológiai írások három csoportját különíthetjük el: az első 1630 és 1632 között keletkezett; a második hozzávetőlegesen egy időben az *Értekezés* és az *Esszé*ekkel; a harmadik az 1638 és 1640 között készülő *Description du corps humain* negyedik és ötödik fejezetével azonos. Az első két csoport szövegeit a *Cogitationes circa generationem animalium* (első kiadása: 1701) és az *Excerpta anatomica* (első kiadása: 1859) című töredékgyűjteményekben lelhetjük fel (a *Description*hoz hasonlóan ezek is az életműkiadás XI. kötetében találhatók meg). Vö. Descartes 2000. 2–6.

¹⁶ Plempiusnak az *Értekezés* ötödik fejezetével kapcsolatos ellenvetései hatására Descartes olyan magyarázati elemekkel igyekezett menteni a szív működés általa adott leírását, amelyek a *Traité de l'homme*-ban még nem szerepeltek; ilyen elem a reziduális vér kovászoló hatása.

¹⁷ A *Description*-ban a maradványvér maga is kovászként kerül jellemzésre: „Az a kevés megritkított vér pedig, amely a szív kamráiban maradt, azonnal összekeveredvén azzal, ami újólág került a szívbe, úgy viselkedik, mint egyfajta kovász, és azt okozza, hogy a vér hirtelen felhevül és kitágul; e módon pedig a szív bizonyos mértékben felfújódik, megkeményedik és megrövidül” (AT XI. 231).

A fejlődés első, keveredésszerű szakasza után kezdetét veszi a belső szervek, a keringési rendszer és az idegek egyfajta folyékony előképének a kialakulása.¹⁸ A *Description* szerint a mag dilatációs mozgása során kialakul egy olyan közép-pont, a szív kezdeménye, amely a tágulás koncentrációs, kiindulási pontjává szolgál; innen bizonyos részek, mivel természettől fogva egyenes vonalú mozgásra törekszenek, a szívkezdemény „ellenállását” legyőzve kilépnek, és létrehozzák az agyalapot; a helyükre lépő részek pedig körmozgást végeznek, amíg ki nem tágulnak maguk is (vö. AT XI. 254). Ebből is látható, hogy milyen tényezők bírnak kitüntetett szereppel az embrionális fejlődés descartes-i magyarázatában: a vákuum létének tagadása okán a mag részei alapvetően körmozgást végeznek, egyesek pedig bizonyos ideig képesek megvalósítani az egyenes vonalú mozgásra irányuló törekvéseiket. A mag részei által e mozgástörvények alapján bejárt utak pedig Descartes magyarázata szerint a később megszilárduló belső szervek egyfajta folyékony vázát formálják meg.

Miután ugyanis az előbb még a szívkezdeményben körmozgást végző részek maguk is elválnak egymástól, és egyenes vonalú mozgásba kezdenek, a szívből kilépve előbb létrehozzák az aorta felső ágát, az agyalapról visszaverődve pedig a gerincoszlopot, ahonnan lefelé haladva az aorta alsó ágának kezdeményét formálják meg (vö. AT XI. 257). Egy újabb dilatáció eredményeként az ezen leszálló ágon végigfutó vér szintén ellenállásba ütközik, és visszafordulván az üres vénát kezdi kialakítani. Az üres vénán felfelé haladó vér a szívhez érve kitágul, és létrehozza a szív második, jobb kamrájának előképét (vö. AT XI. 258). A következő „pulzálásnál” a jobb kamrából kiváló részek a tüdőartéria, a tüdő és a tüdővéna, a bal kamrából kiváló részek pedig az agy kezdeményeit formálják meg; ezen a ponton pedig megkezdődik a vérrészek differenciálódása: azok a részek, amelyek képesek a tüdőn át a bal kamrába, és onnan az agyba jutni, alkotják majd az életszellemeket (AT XI. 258). A vér ezen részei az agyban vagy ezen keresztül megkezdik az érzékszervek kialakítását (vö. AT XI. 261–264); a többi pedig a vénás és artériás rendszer kialakulásáért lesz felelős (vö. AT XI. 259). E folyékony fejlődési szakasz a köldökszinór kialakulásával zárul (vö. AT XI. 273): az anyai vér innentől kezdve vesz részt az embrió fejlődésében.

A fejlődés e harmadik szakaszáról tudjuk meg a legkevesebbet (mind a *Description* szövegében, mind a töredékekében). Egyedül annyi tűnik bizonyosnak, hogy az embrió megszilárdulásának folyamata Descartes szerint párhuzamba áll-

¹⁸ Descartes már egy 1637-re datálható töredékében (AT XI. 516) is három szakaszát különíti el az embrionális fejlődésnek: az elsőben a mag felhevül, a másodikban kialakulnak a belső szervek, a harmadikban pedig már az anyai vér táplálja a magzatot. E háromosztatúság a *Description*-ban is tettenérhető, azonban a második szakasz leírása itt egyértelművé teszi, hogy ennek során a belső szerveknek csupán egyfajta folyékony előképe alakul ki. A magzati fejlődés három szakaszra való bontását Aucante érvelése nyomán Galénosznak tulajdoníthatjuk (vö. Aucante 2006. 301), aki a *természetes fakultásokról* szóló írásában maga is három részt különít el a kifejlődési folyamatban (*generatio, auctio, nutritio*), igaz, teljességgel más kontextusban (vö. Galien 1859. 2. köt. 217).

lítható azzal,¹⁹ ahogyan a kifejlett emberi test a vérből magához veszi a táplálékokat.²⁰ Ilyen szempontból különösen releváns az a magyarázat, amit Descartes a hízásról ad: ilyenkor a szerveket felépítő fonalak közé olyan mennyiségű folyadék lép be az erek pórusain keresztül, hogy az intervallumok túltelítetté válnak, és a fonalak mozgása lelassul (vö. AT XI. 249). Az embrió fejlődése a harmadik szakaszban Descartes számára így nem más, mint radikális hízás: a folyékony szervezdemények az anyai vérből származó részekkel telítődve előbb fonalszerkezetűvé válnak, majd a fonalak közötti tér is részben feltöltődik általuk.²¹

III. A SZIMPÁTIA REJTÉLYE

A fentiek alapján azt kell mondanunk, hogy a descartes-i fiziológia de la Forge által leghomályosabbnak minősített része ahhoz a fejlődési szakaszhoz csatlakozik, amely ráadásul a legkevésbé kifejtett, tehát a megszilárdulási folyamatokhoz; az ezt megelőző szakaszok ugyanis az anyai vértől függetlenül is lezajlanak. E homályosság és kifejtetlenség ellenére a „szimpátia” a *Traité de l’homme* említett szöveghelyei alapján mégis kulcsjelentőségűnek tűnik,²² mert Descartes vélhetően komoly magyarázó szerepet tulajdonított az anyai agyműködés és a magzati fejlődés összefüggésének: részben ennek kell feltárnia a test kívülágra adott reakcióinak alapját, de vélhetően annak magyarázatát is, hogy miért hasonlítanak a gyermekek szüleikre.²³ Mindenesetre Descartes explicit módon a szimpátia következő funkcióit említi embriológiai töredékeiben: először is (a) a szimpátia rendelkezik egy olyan jelentéssel, amely nem az embrióhoz, hanem a kifejlett testre vonatkozik: Descartes szerint egy lantművész művészetét vezérlő képek

¹⁹ Valójában e párhuzam meglétéről is „fordított irányban” szerezhetünk értesülést, ugyanis a *Description* a kifejlett ember táplálkozási folyamatának leírása után, és az embrionális élet jellemzése előtt így fogalmaz (AT XI. 252): „Még tökéletesebb tudásra tehetünk szert arról, hogy hogyan táplálthatnak a test egyes részei, ha megfontoljuk, hogy hogyan jönnek létre a magból”.

²⁰ E párhuzam részletezését lásd Gaukroger 2000. 389–391.

²¹ Látnunk kell, hogy Descartes-nál a „megszilárdulás” nem jelent úgymond „minőségi” változást. A „folyékony” és a „szilárd” testi részek elválasztásának alapját a *Description*-ban az adja, hogy a folyékonyabb testi részek összetevői gyorsabban, míg a szilárdabb testi részek összetevői lassabban mozognak (vö. AT XI. 247). Mindez összhangban áll a folyékonyosság és a szilárdság *Monde*-ban bevezetett fogalmával (vö. AT XI. 10–16).

²² Az anya és a magzat testének „szimpátiájára” való hivatkozás Descartes korában igen gyakori volt. A kortárs álláspontok és a történeti előzmények összefoglalásához lásd Aucante 2006. 122–125. Ezen árnyalt elemzéseket leegyszerűsítve azt mondhatjuk: a szimpátia a kortárs fiziológiai diskurzusban egymástól távol eső testrészek olyan együttes elváltozása (*compassio*), amelynek során a változást elsődlegesen és közvetlenül magába fogadó rész a saját elváltozását valamilyen módon a másik részre is átírányítja. E szimpátia alapesete az emberi test egészének „harmonikus működése”; kitüntetett és konkrét megvalósulása pedig az anyai és a magzati testet köti össze.

²³ A szülő és a gyermek hasonlóságának, illetve a szimpátia kapcsolatának részletes kifejtését lásd Smith 2006. 89–95.

nemcsak az agy belső felületét határozzák meg, de onnan szétsugározva a test más részeit is (például a kezét).²⁴ Másodsor (b) ritkán ugyan, de Descartes valamilyenfajta egybehangoztságot tételez fel a magzat elhelyezkedése, szituáltsága és az anyai test között, sőt esetenként az anya és a magzat bizonyos testrészeinek megfeleltethetőségét állítja.²⁵ Harmadsor (c) úgy véli, hogy az anyai agyi aktivitás befolyásolhatja a kifejlődő embrió testrészeinek alakját (az anyajegyek esete); végezetül (d) több helyütt azt állítja, hogy az anyai idegi kapcsolatok megjelenhetnek az embrió agyában is (a belénkszületett averziók esete). Az alábbiakban elsősorban a (c) és a (d) jelű esetek vizsgálatára kerül sor, feltevésem szerint ugyanis ezek alapján egyrészt az (a) és a (b) könnyen értelmezhetővé válik, másrészt pedig világosan mutatják majd a szimpátiára vonatkozó leírások tétjének kiterjeszhetőségét. Látnunk kell ugyanakkor, hogy a (c) és a (d) esetek lehetőségfeltételét az (a) eset biztosítja; azonban az előbbi két eset lefolyása sokkal könnyebben megragadható Descartes írásai alapján, így ezek alapján fogok következtetni az (a) eset magyarázatára.

Az ezen esetek megközelítését célzó szöveghelyek azonban első látásra egyáltalán nem illeszthetőek könnyedén a testi gép descartes-i leírásai közé. Ha a *Traité de l'homme*-ből származó fenti idézetet vesszük alapul, akkor a nyilvánvaló problémát az okozza, hogy (1) egyáltalán nem világos, hogy hogyan „sugározhatnak szét” a tobozmirigyből *közvetlenül* az artériákon keresztül a *szív felé* a „képek”; ehhez ugyanis vagy azt kell feltételeznünk, hogy a szellemek képesek visszafelé áramlani az artériákban (ami Descartes más megfogalmazásai alapján képtelenségnek tűnik), vagy azt, hogy Descartes vénákat akart említeni artériák helyett. Ez utóbbi lehetőséget azonban (nyilvánvaló problematikussága mellett) kizárja, hogy a fiziológiai írások minden esetben csak a tobozmirigy artériáira, de sohasem a vénáira hivatkoznak.²⁶ (2) Szintén problémát jelent, hogy Descartes nem igazán részletezi annak módját, ahogyan a szellemek harmadik típusa visszakerülhetne a véráramba: az világos ugyan, hogy a vér legfinomabb részei képesek belépni az agyba, az azonban teljesen tisztázatlan marad, hogy hogyan is léphetnének ki onnan, és hogy hogyan keringhetnek a véredények rendszerének egészében. (3) Feltéve, hogy az utóbbi problémát kizárjuk, az továbbra sem tisztázható, hogyan őrződhet meg a tobozmirigy belső felületén megjelenő

²⁴ A lantjátékos példájának kifejtését egy Mersenne-nek szóló levélben olvashatjuk (vö. AT III. 48). Ugyan Descartes az emlékezet működésének megvilágítása érdekében hivatkozik a példára, a lantjátékos esetét mégis a szimpátiához sorolhatjuk, mert – ami mechanizmusokat illeti – a kettő megegyezik egymással.

²⁵ Erre például szintén egy Mersenne-levélben olvashatunk utalást (vö. AT III. 120–121), amely szerint „általában véve a gyermek egyes testrészei megfelelnek az anya egyes testrészeinek”. Descartes ezt egy olyan asszony példájával szemlélteti, aki terhessége alatt eltörte a kezét, és gyermeke is törött kézzel jött világra.

²⁶ A *Traité de l'homme* szerint a tobozmirigy az artériák függesztik fel az agyban (vö. AT XI. 179).

„nyom” az életszellemekben; e „nyom” ugyanis nem a szellemek, hanem a szellemek és a tobozmirigy interakciójának az eredménye.

A La Forge által javasolt megoldás (La Forge – Descartes 1664. 336–338) az említett közül csak az első problémát oldja meg (részlegesen). Ezek szerint a tobozmirigyből az artériába lépő életszellemek megváltoztatják az eleve az artériában lévő életszellemek mozgási sebességét; ez a változás azonban „visszafelé” is hatást gyakorol a szellemek viselkedésére, ugyanis az artérián „lejjebb lévő” életszellemeknek is fel kell gyorsulniuk ahhoz, hogy a „feljebb lévő” életszellemek helyét kitölthessék, illetőleg le kell lassulniuk, mivel nem találnak helyet a tovahaladásra.

Bár La Forge válasza nem meggyőző megoldás, sokkal jobbat mégsem javasolhatunk. Egyedül az vihet bennünket – igaz, legfeljebb egy lépéssel – közelebb a megoldáshoz, ha megfontoljuk: Descartes leírása szerint az agy minden a vérképzéssel és a vér minőségével kapcsolatba hozható szervvel idegi összeköttetésben áll, tehát képes befolyásolni azt is, hogy milyen jellegű vér érkezzon az embrió testéhez. Tegyük fel például, hogy Panni anyja mindennél jobban körtét kívánna enni; ez többek között azt jelenti, hogy egy körte láttán a szívmozgása megváltozik (pontosan azon a tisztázatlan módon, ahogyan a testtartásunkat is megváltoztatjuk a tűz kezünkhöz való közelsége okán), ugyanis a szívideg úgy kezdi befolyásolni a billentyűket, hogy azok nagyobb mennyiségű vért erresszenek át egyetlen dilatáció alkalmával is.²⁷ Tegyük fel továbbá, hogy a körte látványa áttételesen ugyanígy befolyásolja a máj működését. Mindez azt jelenti, hogy az aortába, majd onnan a placentába és a köldökzsinórba jutó vér, illetőleg az első és a második típushoz sorolható életszellemek egészen más minőségeket fognak mutatni, mint „rendes esetben”; ez a minőségváltozás pedig befolyásolja az embrió bőrének kialakulását, és felelőssé lesz az anyajegyek kialakulásáért. Ugyanígy adhatunk számot a rózsa iránti belénkszületett averzió létezéséről, csakhogy itt az embrióba lépő anyai vérnek nem az a része a számottevő, amely a bőr vagy más szervek megszilárdulásában, hanem amelyik az agy belső, „emlékezeti” felületének a megformálásában vesz részt (tehát az, amely képes az embrióban életszellemmé alakulni).

²⁷ A *Traité de l'homme*-ban a szívideg egyfelől a szenvedélyelmélet kontextusában jelenik meg (AT XI. 164–165): „[H]a a szívbe érkező vér tisztább, finomabb, és könnyebben gyullad lángra (*embrase*), mint rendszerben, akkor azon a módon rendezi el az ott található apró ideget, amely az *öröm* érzetének okozásához szükséges; ha pedig e vér teljességgel ellentétes minőségekkel bír, akkor az ideget a *szomorúság* érzetének okozásához szükséges módon diszponálja”. Másfelől azonban Descartes azt is leszögezi, hogy a szívideg döntően befolyásolja a szellemek képződését: „Végezetül pedig mindaz, ami valamely változást képes okozni a vérben, ugyanúgy változást képes okozni a szellemekben [...] Mindenekfelett azonban az az apró ideg, amely éppúgy képes kitágítani és összehúzni azt a két bejáratot, amelyen át a vénák vére és a tüdő levegője a szívbe ereszkedik, mint azt a két kijáratot, amelyen át a vér kiárad és kitör az artériákba, képes ezernyiféle változást előidézni a szellemek természetében” (AT XI. 169).

E megoldással némiképp megkerüljük a (2)-es számú problémát, azonban megoldásunk legfeljebb La Forge interpretációjával együtt lehet érvényes, és annak feltételezésével, hogy valóban létezik egy ennél közvetlenebb módja annak, hogy a szellemek a véráramba kerüljenek (hacsak nem akarjuk teljesen metaforikus értelemben venni Descartes idézett sorait). A (3)-as számú probléma élet némiképp elvehetjük, ha felidézzük Descartes alábbi, Mersenne-nek címzett sorait az anyajegyek problémájával kapcsolatban:

Ami az anyajegyeket illeti, önt csak az bírja rá arra, hogy úgy higgye: e jegyek tökéletesen hasonlítanak a tárgyakra, hogy különösnek találja azt, hogy ezek egyáltalán hasonlítanak a tárgyakra; ha azonban összeveti őket a legsilányabb módon megfestett képekkel, úgy találja majd, hogy e jegyek még azoknál is tökéletlenebbek (AT III. 49).

Descartes úgy véli tehát, hogy az anyajegyek valóban hasonlíthatnak bizonyos tárgyakra, azonban a hasonlóság mértéke olyan kicsiny, hogy még egy rajzból bukott diák festménye is jobban emlékeztet egy körtére, mint egy körte alakú anyajegy. Mindez azt jelenti, hogy az életszellemek csak meglehetősen kis sikerrel képesek a véren át az embrió testéhez szállítani a tobozmirigy felületén megjelenő alakzatokat. Vélhetően ezt hivatott ellensúlyozni a szimpátia folyamatának túldeterminált jellege (az [1]-es és a [2]-es problémák megoldására javasolt folyamatok egymástól függetlenül, de egymáshoz adódva befolyásolják a vér jellegét), valamint, hogy Descartes sok esetben „erőtlen” képzeleti képeket említ az anyai oldalon, amikor a szimpátia kérdését érinti.

E sok eset ugyanakkor nem fedti az összeset. A szimpátia (b)-vel jelzett esete vagy jelentése alapvetően nem a kiemelkedő erőt megtestesítő képeken nyugszik, hanem feltehetőleg a vér és az életszellemek rendes áramlásán. Descartes úgy véli, hogy az anyai szervek megfeleltethetőek (itt franciául a *correspondre*, latinul a *respondere* igét használja)²⁸ az embrionális szerveknek (de nem minden esetben közvetlenül); e megfeleltetés pedig talán azzal magyarázható, hogy az a vér és azok a szellemek, amelyek az anyában leginkább egy adott szervet táplálnak, az embrióban is azt táplálják majd, vagy egy konkrétan meghatározott és kijelölt másik, megfeleltetésben álló testrészt táplálnak. Mindenesetre a vér és a szellemek itt is ugyanazon, megnyugtató módon nem tisztázott mechanizmusok folytán áramlanak az anyai testéből az embrióéba.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szimpátia mechanizmusának pontos leírása nem rekonstruálható egyértelműen Descartes írásai alapján; legfeljebb fiziológiájának azon elemeit tudjuk kiemelni, amelyek lehetővé teszik, vagy elősegítik az anyai agyi aktivitás és az embrió fejlődése közötti kapcsolat fennállását. A kérdés ekkor az, hogy meggyőző mechanikai magyarázat híján miért

²⁸ Vö. AT III. 121 és AT XI. 533.

ragaszkodik Descartes a legkorábbi írásoktól egészen a legkésőbbi szövegekig a szimpátia meglétének hangsúlyozásához. Descartes ugyanis még az alábbi, legkésőbbre datálható embriológiai töredékében is a szimpátiával foglalkozik:

Valamiféle szétsugárzásként (*radiationem*) kell értelmeznünk azt, ami a magzatban reprodukálja az anya által nagyobb figyelemmel elgondolt dolgokat; fel kell tennünk, hogy a magzat úgy helyezkedik el az anyaméhben, hogy a feje az anya feje felé áll, a háta az anya háta felé, a jobb oldala pedig az anya jobb oldala felé; a vér pedig az anya fejéből egyenlően oszlik el a magzat körül, hogy aztán a köldökzsinórban gyűljön össze, ahonnan ezen összegyűlés ellentétéként útját a magzat minden része felé folytatja (AT XI. 538).

E szöveg jól mutatja mindazt, ami kiderült, és mindazt, ami nem derült ki a fentiek alapján: az anyai agyműködés, sőt, esetlegesen az anyai gondolkodás és a magzat teste között az anya vére valamilyenfajta kapcsolatot teremt; ráadásul az anya testrészei és az embrió testrészei között eleve korreláció áll fenn. Az azonban ebből a töredékből sem válik világosabbá, hogy e folyamat miként zajlik le; a kérdés tehát az, hogy mi szüksége Descartes-nak a szimpátiára,²⁹ ha nem tud rá magyarázatot adni.³⁰

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiek alapján lehetőségünk nyílik olyan következtetések levonására és olyan sejtések megfogalmazására az említett kérdés kapcsán, amelyek messze túlmutatnak a descartes-i fiziológia tárgyalásán, és a hagyományosan többet tárgyalt filozófiai problémák értelmezéséhez járulhatnak hozzá. Az első ilyen probléma az állati „lélek” létével vagy nem létével kapcsolatos. A második az emberi lélek természetét érinti: véleményem szerint a szimpátia fogalma némiképp segíthet tisztázni azt, hogy mit értett Descartes a lélek egész testben való szétterjedésén. Végezetül pedig a szimpátia esetleges etikai jelentőségét tárgyalom.

²⁹ Des Chene jegyzi meg többször, hogy Descartes fiziológiája meglehetősen „konzervatív” természetű abban az értelemben, hogy minél kevesebb magyarázóelv segítségével törekszik minél több jelenség magyarázatára (vö. Des Chene 2001. 50). A fentiek azt mutatják, hogy jelenségek egy egész sora marad magyarázat nélkül, ha nem ismerjük el a szimpátia létezését.

³⁰ Egy kézenfekvőnek tűnő megoldás persze felmerül, különösen, ha Malebranche felől olvassuk Descartes-ot: Descartes a szimpátia fogalmának alkalmazásával kívánta elkerülni azt, hogy például a szörnyszülöttek létezéséért Istent kárhoztassuk. Azonban miközben igaz, hogy Descartes megemlíti a szimpátia kapcsán a szörnyszülötteket (vö. AT XI. 518), Malebranche későbbi tézise nem jelenik meg nála explicit módon. A szörnyszülöttekkel kapcsolatos malebranche-i gondolatokhoz lásd Schmal 2006. 44–46.

1. Fontenelle a *Lettres Galantes* egyik darabjában így ír:³¹

Azt állítja, az állatok és a szörnyek csupán gépek? Helyezzen hát egymás mellé egy kan kutyagépet és egy szuka kutyagépet, és minden bizonnyal egy harmadik apró gépet kap eredményül; ám két órából, még ha egész életükben is egymás mellett ülnek, sohasem lesz egy harmadik. Márpedig mi filozófiánkban [...] úgy találtuk, hogy mindazok a dolgok, amelyek ketten vannak és rendelkeznek annak képességével, hogy egy harmadikat hozzanak létre, sokkal emelkedettebbek és nemesebbek, mint a gépek (Fontenelle 1742. 99).

E tréfás összehasonlítás megfogalmazásával Fontenelle a sokak szerint egyébként is ezer sebből vérző descartes-i fiziológia alapvetése ellen intéz támadást: Fontenelle álláspontja szerint a jelenségek egy döntő részére nem tudunk magyarázatot adni akkor, ha a testet pusztá gépezetnek tekintjük. A problémát így fogalmazhatjuk meg: ha egyszer, Descartes állításának megfelelően, az állatok nem rendelkeznek lélekkel, amelynek számára az idegek és az életszellemek mozgása „alkalmat adhatna” arra, hogy például éhséget vagy szomjúságot érezzenek, akkor egyáltalán mi indíthatja őket arra, hogy egyenek vagy igyanak; és hogyan magyarázható, hogy ezen indíttatásokkal már születésüktől fogva rendelkeznek?

E probléma kapcsán először is látnunk kell, hogy Descartes-nál az állati lélek létezésének tagadása korántsem olyan egyértelmű, mint ahogy azt hinni szoktuk. Ugyan kétségtelen tény, hogy az *Elmélkedések* megírása idején Descartes tagadja, hogy az állatok rendelkeznek lélekkel, mondván, hogy nem gondolkodnak; az *Értekezés* és az *Essais* körül kialakult viták egyik alapvető dokumentumában, a Fromondusnak írt levélben azonban például így fogalmaz:

Világosan elmagyaráztam, hogy az állatok lelke semmi más, mint a vér, amely, a szívben szellemekké melegedvén és finomodván, az artériáktól az agyig, és onnan az idegekig és az izmokig terjed (AT I. 414).

Mindez azt mutatja, hogy az 1630-as évek Descartes-ja szerint az állatok ugyan nyilvánvaló módon nem rendelkeznek racionális lélekkel, de bizonyos (később egyébként Descartes által zavarónak minősített) értelemben mégis beszélhetünk az állatok lelkéről – ha elfogadjuk, hogy e lélek anyagi természetű. Mindez tehát annyit jelent, hogy a vérként felfogott „lélek” alapján kellene számot adnunk arról, hogyan értelmezhető például a szomjúság (és a rá következő ivás) jelensége például egy disznó esetében.

³¹ A szöveghely jelentőségére Des Chene tanulmánya hívta fel a figyelmet (vö. Des Chene 2001. 12).

A kulcsot mindehhez, úgy vélem, a szimpátia fogalma szolgáltatja: a disznók és más állatok vélhetően úgy jönnek a világra, hogy agyukban a (bennünk, emberekben) szomjúságérzésre alkalmat adó idegi mozgások már eleve össze vannak kapcsolva a szellemek olyan irányú mozgásával, amelynek folytán az állati test víz keresésére indul. A *Cogitationes circa generationem animalium* egyik töredékében ugyanis ezt olvashatjuk:

Az állatok semmilyen fogalommal sem rendelkeznek az előnyösről vagy a károsról, ám a méhben való létezésük során a növekedésükért felelős erő által olyan dolgoknak voltak kitéve, amelyek folytán bizonyos mozgásokra ösztönöztettek (*impulsa sunt*); és így mindig, amikor valami hasonlóval találkozhatnak, ugyanezen mozgásokat hajtják végre (AT XI. 520).

Az anyai „lélek”, tehát a vér, amely a fentiek értelmében képes képeket és kép-kapcsolatokat szállítani a vénákon, az artériákon és az idegen át, ennek alapján olyan erőként kerülhet értelmezésre, amely az embrionális fejlődés mozgását befolyásolva befolyásolja azon „lélek” természetét is, amely a magzatban, majd pedig az újszülöttnél lelehető fel.

2. A *lélek szenvedélyei* első részében egy igen zavaró szöveghelyre bukkanhatunk. A harmincadik cikkelyben Descartes így fogalmaz:

[T]udnunk kell, hogy a lélek valójában a teljes testtel össze van illesztve, és hogy nem állíthatjuk tulajdonképpen értelemben, hogy bármelyik részében helyezkedne el a többi kizárásával. Ennek oka egyrészt az, hogy a test egy, és bizonyos értelemben oszthatatlan, mégpedig szerveinek elrendeződése alapján, amelyek úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy amint az egyik közülük hiányzik, az egész test tökéletlenné (*défectueux*) lesz. A másik ok abban áll, hogy a lélek olyan természettel bír, amelynek semmilyen-fajta kapcsolata sincs a kiterjedt dolgokkal, sem a dimenziókkal, sem azon anyag bármely más tulajdonságaival, amelyből a test össze van téve; a lélek egyedül a testi szervek összeállításának (*assemblage*) egészével áll kapcsolatban (AT XI. 351).

Zavarunk oka teljesen világos: az *Elmélkedések* bizonyos szöveghelyei alapján azt kell mondanunk, hogy szigorú értelemben véve a léleknek semmilyen közössége sincs a testtel, mégpedig pontosan azért, mert a test osztható, míg a lélek oszthatatlan. Idézetünk ezzel szemben azt állítja, hogy e közösség létezik, mégpedig pontosan azért, mert a *test* bizonyos szempontból oszthatatlan; a lélek pedig maga is oszthatatlan lévén a test elrendezésének egészéhez (és nem a test egy kitüntetett részéhez) csatlakozik. Ráadásul közvetlenül ezután Descartes leszögezi, hogy a lélekkel való kapcsolódásának szempontjából testünknek mégiscsak van

egy kitüntetett pontja, nevezetesen a tobozmirigy; így nem is annyira az okoz problémát, hogy milyen kapcsolatban is áll a lélek a tobozmiriggyel, hanem hogy e két álláspont hogyan egyeztethető egyáltalán össze.

Úgy vélem, a szimpátia jelenségének figyelembevétele nélkül e descartes-i elmélet teljességgel érthetetlen marad. Térjünk most vissza a szimpátia eddig nem tárgyalt, (a)-val jelölt típusához. Ezek szerint egy lantművész nem csupán agyában, de kezében és teljes testében az, mert a játéka alapjául szolgáló képeket emlékezete nem csupán az agy belső felületén, hanem a véren keresztül a test más tájékain is elraktározza. Itt természetesen a testhez, és nem a lélekhez kötődő emlékezetéről van szó; de Descartes példája *A lélek szenvedélyei* szövegére vetítve értelmezhető úgy is, hogy ugyan a lélek legközvetlenebbül a tobozmirigy képeihez fér hozzá, kevésbé közvetett módon azonban a test többi részében raktározódó benyomásokkal is operálhat (Panni, ha lantművész, például jóval könnyebben bírja kezét lantjátékra, mint én). A lélek tehát azért terjed szét az egész testben, mert az észlelésre és a cselekvésre alkalmas adó képek maguk is szétterjednek a vér által. A fenti szöveghely alapján így azt mondhatjuk, hogy a testi mozgások és a lelki tevékenységek megfeleltetésének (amely megfeleltetés fennállását Descartes az *institution* szóval jelöli) nem csupán a tobozmirigy, hanem az egész test működése szolgáltat alapot.

3. Az előzőekben azt láttuk, hogy a szimpátia fogalmára való hivatkozás kulcsjelentőségű például az állatok lelkének létezését vagy az emberi lélek egész testben való szétterjedését érintő problémák tárgyalásakor. Befejezésül (de leginkább egy sejtés formájában) azt szeretném megmutatni, hogy nem csupán a szimpátia fogalmába foglalt folyamat hatókörének kiterjesztése, de egyben szigorú korlátozása is fontossággal bír – mégpedig a descartes-i etikai gondolkodás területén.

Ennek belátáshoz először is azt kell figyelembe vennünk, hogy a descartes-i természetfilozófiában előfordulnak olyan „aszimmetriák”, amelyek explicit módon etikai analógiákkal bírnak. Ezen „aszimmetriák” közül talán a legtöbbet tárgyalt az egyenes vonalú mozgás és a körmozgás viszonyát érinti. A *Monde* harmadik természeti törvényének jellemzése végén ezt olvashatjuk:

E szabályból következően azt kell mondanunk, hogy egyedül Isten a világban fellelhető összes olyan mozgás szerzője, amely egyenes vonalú; szabálytalanná és görbe vonalúvá pedig csakis az anyag különféle diszpozíciói teszik e mozgásokat. Ugyanígy tanítják számunkra a teológusok, hogy Isten mindazon cselekvésünk szerzője, amelyek léteznek, és amelyek tartalmaznak valamennyi jóságot; bűnössé pedig csakis akarásaink különféle diszpozíciói teszik e cselekvéseket (AT XI. 46–47).

Úgy tűnik, e szöveghely egyfelől „szabályossági” különbséget tételez fel az egyenes vonalú és a görbe vonalú mozgás között: az egyenes vonalú mozgás szabályos, mert közvetlenül Isten az oka; e szabályosságot pedig azon anyagi környezet ronthatja le, amelybe az adott mozgó test illeszkedik. Másfelől pedig idézetünk párhuzamot von e „szabályossági” eltérés és cselekvéseink értékkülönbségei között: eredendően és Istentől adódóan a jóra hajlanánk, ám akarásaink eltérítenek ettől; teremtésünkéből adódóan etikailag „egyenesekek” vagyunk, de akarásaink által „görbékké” válunk.

Hasonló, analógiás kiegészítéssel terhelt aszimmetriára figyelhetünk fel a melegség és a hidegség, és vele párhuzamban a szeretet és a gyűlölet között. E gazdag analógia csupán egyik elemét kiemelve azt láthatjuk,³² hogy míg a szeretet jót tesz az egészségnek, addig a gyűlöletről mindez nem állítható; az pedig, hogy miért tesz jót a szeretet az egészségnek, részben azzal magyarázható, hogy megélelénkíti a test melegét, míg a gyűlölethez éppenséggel hideg társul (vö. AT XI. 402. 97. cikkely). A szeretet és a gyűlölet aszimmetriája így egy sajátos fiziológiai szinten alapozódik meg: mivel a testben a melegség eredendőbb, mint a hidegség, hiszen e melegség mozgatja a szívet, és kelti életre az embriót, az etika szintjén a melegséggel társuló szeretet is eredendőbb szerephez jut, mint a gyűlölet (annak ellenére, hogy a descartes-i célkitűzések értelmében egyik affektus sem rendelkezhetne kitüntetettséggel a másikkal szemben).

Mit tudunk mindehhez hozzáfűzni a szimpátia fogalmának vizsgálata után? Itt válik fontossá, hogy Descartes szerint az embrionális fejlődés első két szakaszát nem befolyásolja az anyai vér, következésképpen az anyai agyi működés sem. Ennek megfelelően a magzat szíve önmagától kezd verni, és szervezdeményeinek többsége kialakul azelőtt, hogy az anyai vér tápláló erejéből részesülne. Ebből következően viszont azt kell mondanunk, hogy az anyai test, még ha a leghidegebb gyűlölettel átítatva él is, annyira nem tudja befolyásolni az embrió fejlődését, hogy az ne őrizné meg eredendő melegségét. A szimpátia hatókörének korlátozottsága nem azért érdekes, mert nem tudja megváltoztatni a belső szervek felépülését (ami egyébként korántsem bizonyos), hanem mert nem tudja elvenni azt a magzati hőt, amely a szeretet fiziológiai korrelátuma. Máshonnan megközelítve a kérdést: bár a szimpátia működése odavezethet, hogy az anya egy szörnyszülöttet hoz a világra, sőt az is előfordulhat, hogy a véletlen folytán a magzat például nem nélkülívé válik, e szörnyszülött vagy sérült újszülött Descartes szerint ugyanazt az eredendő hőt, és így ugyanazt az „eredendő jószágot” hordozza önmagában, mint bármelyikünk.

Ezt megfontolván viszont részben választ adhatunk két, eddig fel nem vetett kérdésre: egyfelől arra, hogy Descartes miért úgy jelöli ki az embrionális fejlődés szakaszainak határait, ahogyan kijelöli, másfelől pedig arra, hogy végül miért a szív működését választja az embrió fejlődésének megértéséhez szükséges ana-

³² Ezzel kapcsolatban lásd Boros 2003. 109–127.

lógia alapjául. Az első kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy Descartes számára pontosan azért kulcsfontosságú a magzat „folyékony vázának” kialakulása az anyai vér beavatkozása előtt, hogy az „eredendő hő” „átöröklődése” semmiképpen se sérüljön, még akkor sem, ha extrém esetben még a fajspecifikus sajátosságok is távol maradnak az embriótól. Ennek kapcsán pedig a második kérdésre is válasz adódik: Descartes azért választja a szív működését az embrionális fejlődés modelljéül, mert így tudja biztosítani azt, hogy az „eredendő hő” mindenképpen megjelenjen (és meg is maradjon) az embrióban – hiszen a szív az, ami a kifejlett ember esetében is az egész testbe melegséget sugároz szét.

IRODALOM

- Aucante, Vincent 2006. *La philosophie médicale de Descartes*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Boros Gábor 2003. *A természettörvényektől Isten értelmi szeretetéig*. Budapest, Áron.
- Des Chene, Dennis 2001. *Spirits and Clocks: Machine and Organism in Descartes*. Ithaca, Cornell University Press.
- Descartes, René 1996. *Oeuvres*. Szerk. Charles Adam – Paul Tannery. Paris, Vrin. XI kötet (= AT).
- Descartes, René 2000. *Écrits physiologiques et médicaux*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Fontenelle, Bernard de 1742. *Oeuvres de Fontenelle*. Paris. I–VIII. köt.
- Galien 1854–1856. *Oeuvres anatomiques, physiologiques et médicales de Galien*. Ford. Charles Daremberg. Paris, J-B Ballière. I–II. köt.
- Gaukroger, Stephen 2000. The Resources of a Mechanist Physiology and the Problem of Goal-Directed Processes. In Stephen Gaukroger – John Schuster – John Sutton (szerk.) *Descartes' Natural Philosophy*. London – New York, Routledge. 383–400.
- La Forge, Louis de – René Descartes 1664. *L'homme de René Descartes et un traité de la formation du fœtus du même auteur, avec les remarques de Louis de la Forge*. Paris, Charles Angot.
- Schmal Dániel 2006. *Természettörvény és gondviselés: egy filozófiai és teológiai kérdés a korai felvilágosodás korában*. Budapest, L'Harmattan.
- Smith, Justin E. H. 2006. Imagination and the Problem of Heredity in Mechanist Embryology. In uő (szerk.) *The Problem of Animal Generation in Early Modern Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press.

Rovatunk ezúttal a magyar filozófiai szaksajtóban immár évek óta, jórészt e lap hasábjain zajló vita folytatásához kínál *fórumot*. A vitát kiváltó szöveg a *Kellék* című folyóirat analitikus filozófiai számának programadó cikke volt (Eszes Boldizsár – Tózsér János 2005. Mi az analitikus filozófia? *Kellék*. 27–28. sz. 45–71), amelynek utolsó fejezete az analitikus filozófia és a kontinentális filozófiai irányzatok, különösen a fenomenológia viszonyát taglalta. A fenomenológusok reagálása nem késett sokáig (a legfontosabb írások: Schwendtner Tibor 2006. Analitikus versus kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*. 50/1–2. 1–15; Ullmann Tamás 2006. Analitikus és kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*. 50/3–4. 227–251); majd rövidesen megjelent egy közvetíteni kívánó írás (Fragó-Szabó István 2007. És hova álljanak a belgák? Hozzászólás az analitikus–kontinentális vitához. *Magyar Filozófiai Szemle*. 51/1–2. 109–127), amelynek azonban nem igazán volt mérséklő hatása az analitikus kezdeményezők viszontválaszának tartalmára (Eszes Boldizsár – Tózsér János 2007. Mi és mi nem az analitikus filozófia? *Magyar Filozófiai Szemle*. 51/1–2. 75–108). Fragó-Szabó István személyében a vitatkozók mindenesetre megfelelő moderátorra találtak a vita szóbeli, az Eötvös Kollégiumban lebonyolított fordulójához. A nézőpontok ütközése olyan jellemzőnek tűnt filozófiai életünkre, hogy pozsonyi társlapunk magyar filozófiai tematikus számában is beszámoló jelent meg róla mint filozófiai életünk egyik legjellemzőbb eseményéről (Fragó-Szabó, István 2009. Spor medzi analytickou a kontinentalnou filozofiou. *Filozofia*. 64/2. 107–113).

